

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Deserving refugees?

The evolution of a concept in the Dutch Republic (1570-1730s)

van Hasselt, L.J.M.

Publication date

2025

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

van Hasselt, L. J. M. (2025). *Deserving refugees? The evolution of a concept in the Dutch Republic (1570-1730s)*. [Thesis, fully internal, Universiteit van Amsterdam].

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Bibliography

Archives

Erfgoed Leiden en Omstreken

0501A Stadsarchief van Leiden

Inv. nr. 1369 Register van teruggekeerde ballingen die de voorgeschreven eed hebben afgelegd en stukken betreffende het afleggen van die eed, 1576-1580

Inv. nr. 2449 Stukken betreffende het conflict met Delft over het daarheen lokken van Leidse saaifabrikanten, 1595-1596.

Groninger Archieven

692 Provinciale Synode van Stad en Lande, 1595-1980

Inv. nr. 258 Stukken betreffende de financiële hulp aan noodlijdende kerken: Palts 1627-1646

Nationaal Archief

3.01.04.01 Archief van de Staten van Holland en West-Friesland

Inv. nr. 10 Gedrukte resoluties 1571 feb. 16 – dec.; 1574 aug. 25 – dec. 32

Inv. nr. 5016 Gedrukte resoluties 1581

Inv. nr. 5023 Gedrukte resoluties 1588

Inv. nr. 5113 Gedrukte resoluties 1681

Inv. nr. 5117 Gedrukte resoluties 1685

1.12.01 Collectie resoluties van de Staten van Friesland, Gelderland, Groningen, Holland, Overijssel, Utrecht en Zeeland

Inv. nr. 383 1683-1689

1.01.02 Archief van de Staten-Generaal

Inv. nr. 3440 De ordinaris resoluties 1733 januari - juni

Inv. nr. 6372 Ingekomen ordinaris brieven en stukken 1733 april – juni

Noord-Hollands Archief

3993 Stadsbestuur van Haarlem

Inv. nr. 6398 Ordonnantie herbergen vreemdelingen, 1600

Inv. nr. 6838 Dankbrief, 1587

Stadsarchief Amsterdam

501 Fonds Cadzant van het Evangelisch-Lutherse Gemeente voor de Salzburg-Durnbergse Emigranten

Inv. nr. 1 Notulen der vergaderingen van de commissarissen en bestuur van het fonds Cadzant, 1732-1736

Inv. nr. 309 Stukken betreffende verkrijging van vrijstelling van de 80^e en 40^e penning voor emigranten, 1734-1735

Inv. nr. 332 Stukken houdende de voorwaarden, waarop de Staten-Generaal de emigranten naar het Vrije van Sluis hebben doen komen, 1732

Inv. nr. 337 Verslag van J.G. Fischer, predikant van de Salzburgse emigranten

Inv. nr. 341 Rapport van de gecommiteerden van de evangelisch-lutherse gemeente te Amsterdam

Inv. nr. 342 Rapport van commissaris Pantser, door de Staten-Generaal naar Cadzant gezonden

Inv. nr. 346 Stukken betreffende uitdeling van levensmiddelen aan emigranten en hun klachten daarover, 1734

Inv. nr. 351A Rekest van de lutherse gemeente te Amsterdam aan de Staten van Holland

Inv. nr. 391 Welkomst gedicht van de Nederlandse evangelische kerk aan de Salzburgse emigranten, door Nathanel Crol, 1733

565.A Archief van de Doopsgezinde Gemeenten

- Inv. nr. 1248 Brief van de gemeente te Crefeld, aan die te Rotterdam met verzoek van mededeling aan die te Dordrecht en te Gouda: hulp verzoekende voor de honderd doopsgezinde huisgezinnen, die uit Zwitserland naar de Palts zijn gevlucht en daar in jammerlijken toestand verkeren, 1671
- Inv. nr. 1867 Van dezelfde, met verzoek om vergoeding van onderstandsgelden door haar gegeven aan vluchtelingen uit de Palts, die zich te Groningen gevestigd hebben

5025 Archief van de Vroedschap: resoluties met munimenten of bijlagen

- Inv. nr. 34 Vroedschapsresoluties 1681 april 30-1682 december 14
- Inv. nr. 35 Vroedschapsresoluties 1682 december 23-1684 februari 7
- Inv. nr. 37 Vroedschapsresoluties 1685 oktober 23-1687 december 20
- Inv. nr. 106 Munimenten bij nrs. 33-34, 1679-1681
- Inv. nr. 107 Munimenten bij nrs. 34-35, 1682-1683
- Inv. nr. 109 Munimenten bij nrs. 36-37, 1685-1687

5028 Archief van Burgemeesters: stukken betreffende verscheidene onderwerpen

- Inv. nr. 504 Stukken betreffende refugiés en Waldenzen
- Inv. nr. 594 Register van personen die na onderzoek blijken refugiés uit Frankrijk of andere landen te zijn, ingeschreven op grond van het plakkaat van de Staten van Holland en Westfriesland van 18 juli 1709

102 Archief van de Waalsch Hervormde Gemeente Amsterdam

- Inv. nr. 1090A Kopieën van rekesten aan het stadsbestuur en extracten van burgemeestersresoluties betreffende de ondersteuning van de refugiés n.b.: hierbij een memorie van 1742 over de refugiés sinds 1681, 1683-1814

Stadsarchief Delft

1222 Stadsbestuur van Delft

Inv. nr. 69 Keuren, ordonnanties en bekendmakingen, 1567 maart 3 – 1592 juni
4

Stadsarchief Rotterdam

Oud Archief van de Stad Rotterdam

Inv. nr. 31 Resoluties van de vroedschap 1684 januari 24-1688 februari

143 Archief van de Waalse Hervormde Kerk

Inv. nr. 143 Stukken betreffende de Waldenzen

Utrechts Archief

1401 Oud Synodaal Archief

Inv. nr. 1365 Stukken betreffende de financiële hulp aan noodlijdende kerken en
personen, 1635-juni 1636

Inv. nr. 1366 Stukken betreffende de financiële hulp aan noodlijdende kerken en
personen 1636, juli-okt

Inv. nr. 1367 Stukken betreffende de financiële hulp aan noodlijdende kerken en
personen, 1637

Inv. nr. 1368 Stukken betreffende de financiële hulp aan noodlijdende kerken en
personen, 1638

Zeeuws Archief

583 Hervormde Gemeente te Biggekerke

Inv. nr. 2 Notulen van de vergaderingen, 1617-1639

42 Evangelisch-Lutherse Gemeente te Groede

Inv. nr. 180 Diverse stukken over de geschiedenis van de Salzburgse emigranten

7 Vrije van Sluis, 1584-1796

Inv. nr. 323 Stukken betreffende de Salzburger emigranten in het algemeen, 1732-1755

Inv. nr. 325 Resoluties van de Staten-Generaal en den Raad van State betreffende de Salzburger emigranten, ingekomen bij den Magistraat, en brieven, die daarop betrekking hebben, 1732-1739.

Online sources

ARTFL Project, University of Chicago

<https://artfl-project.uchicago.edu/content/dictionnaires-dautrefois>

Delpher Database

<https://www.delpher.nl/>

Der deutsche Wortschatz von 1600 bis heute (DWDS)

<https://www.dwds.de/>

Instituut voor de Nederlandse taal, Historische woordenboeken Nederlands en Fries

<https://gtb.ivdnt.org/search/>

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, 'Waarde van de gulden versus de euro'.

<https://iisg.amsterdam/nl/onderzoek/projecten/hpw/calculate.php>

Measuring Worth

<https://measuringworth.com/>

Oxford English Dictionary

<https://www.oed.com/?tl=true>

Online Etymology Dictionary

<https://www.etymonline.com/>

UNHCR. The UN Refugee Agency, 'The 1951 Refugee Convention'.

<https://www.unhcr.org/about-unhcr/who-we-are/1951-refugee-convention>

---, 'UNHCR viewpoint: 'Refugee' or 'migrant' – which is right?'.

<https://www.unhcr.org/news/stories/unhcr-viewpoint-refugee-or-migrant-which-right>

Printed Primary Sources

Amsterdamse Courant

---, 18 April 1688

---, 18 November 1732

---, 26 January 1732

---, 19 April 1732

---, 7 February 1732

---, 17 May 1732

Budé, A.W.A.M., G.T. Hartong and C.L. Heesackers (eds.), *Jacobus Revius. Licht op*

Deventer. De geschiedenis van de provincie Overijssel en met name de stad Deventer VI

(1619-1640) (Hilversum 1998).

Casteleyn, A., *Hollandse Mercurius, Verbalende de voornaemste saken van state en andere*

voorvallen, die in en omtrent de Vereenigde Nederlanden en elders in Europa in het jaer

1681 zijn geschiet (Haarlem 1682).

Courante nyt Italien, Dnytslandt, &c

---, 28 December 1630

Edict van sijn Ceurvorstelijke Doorluchtigheyt van Brandenburg, gegeven tot Potsdam den 29

October 1685 (s.l. 1685).

van Eeghen, I.H. (ed.), *Dagboek van broeder Wouter Jacobsz I* (Groningen 1959).

Europische Courant

---, 16 March 1645

Gedenkwaardig en uytwoerig historisch verbaal van de verdrevene ballingen, uyt het Aarts-Bisdom

van Saltzburg (Amsterdam 1733).

van Gelder, H.A.E. (ed.), *Memorien en adviezen van Cornelis Pieterszoon Hooft I* (Utrecht

1871).

Heesakkers, C.L. (ed.), *Jacobus Revius. Licht op Deventer. De geschiedenis van de provincie*

Overijssel en met name de stad Deventer V (1578-1619) (Hilversum 1995).

Hessels, J.H., *Ecclesiae Londino-Batavae archivum: Epistulae et tractatus ecclesiae cum*

reformationis tum ecclesiae Londino-Batavae historiam illustrantes II and III (1889).

‘Instruction issued on behalf of my Lord, the Prince of Orange, Count of Nassau

which N.N. shall be obliged to follow if God gives them the Grace to take the

Town of N., 24 November 1570s’, translation by Alastair Duke

<https://dutchrevolt.leiden.edu/english/sources/Pages/15701124.aspx>

[accessed on 17-01-2023].

Knuttel, W.P.C., *Acta der particuliere synoden van Zuid-Holland I-VI, 1621-1700* (Den

Haag 1909-1916).

<https://resources.huylgens.knaw.nl/retroboeken/actazh/#page=0&accessor>

[=toc&view=homePane](#) [accessed on 17-04-2024].

Kort en net verbaal van de tegenwoordige toestand en harde verdrukkingen der protesteerende

christenen in 't Aartsbisdom Saltzburg (Amsterdam 1732).

Leydse Courant

---, 28 September 1731

---, 6 February 1732

---, 7 February 1732

---, 21 January 1732

---, 28 April 1732

---, 2 March 1733

---, 17 April 1748

Maandelijksche berichten uit dese waerelt. bestaande in redeneeringen, tusschen verdrevene

protestanten [...] Zijnde de eerste t'zamenspraak tusschen een verdreven Saltzburger en een

Waldenser (Amsterdam 1733).

Nijenhuis, I.J.A., et al. (eds.), *Resolutiën Staten-Generaal 1626-1630*

<https://resources.huygens.knaw.nl/BesluitenStaten-generaal1626-1651>

[accessed on 17-04-2024].

Ootmoedighe requeste van alle de teghenwoordighe inwoonders der cheur-vorstelijcke Pfalz (s.l.

1637), Knuttel 4474.

Oprechte Haerlemsche Courant:

---, 18 April 1688.

---, 4 November 1685

---, 13 November 1685

---, 10 October 1683

---, 20 November 1683

---, 12 July 1732

---, 29 July 1732

Philip, Vincent, *The Lamentation of Germany: Wherein, as in a Glasse, We May Behold her Miserable Condition, and Reade the Woefull Effects of Sinne* (London 1638), Yale University Library <https://collections.library.yale.edu/catalog/2110607> [accessed on 17-04-2024].

Privilegien voor de Franse en andere gereformeerde vluchtelingen. Extract uyt het Resolutie-Boeck der Ed. Mog. Heeren Staten van stadt Groningen ende Ommelanden (Groningen 1686).

Remonstrantien ende broederlijk versoeck vande kercken ende kerckendienaren der Vorstendommen van Sweybrugge ende Anhalt, ende Graefschappen van Nassauw ende Hanauw, aen de kercken van Zuydt-Holland (Den Haag 1636), Knuttel 4438.

Remonstrantien vande kercken van Sweybrugge aende kercken van Zeelandt, Middelburg: 1636.

The Declaration of Privileges for Hamelin of 1st August 1690 (s.l. 1690).

Ter gedagtenisse en lof, der evangelische om de godtsdienst verdrevene Saltzburgers (Amsterdam 1733).

UN General Assembly, New York Declaration for Refugees and Migrants: resolution adopted by the General Assembly.

Velsen, C., *Kaart van den loop der rivieren de Rhijn, de Maas, de Waal, de Merwe en de Lek, door de provincien van Gelderland, Holland en Utrecht*, copper engraving (Isaak Tirion, Amsterdam, ca. 1750), Collection Allard Pierson Museum, Amsterdam.

Verklaring van de penning door Martinus Holtzhey geslagen op de opname der Saltzburger emigranten in Nederland (Amsterdam 1733), Rijksmuseum Amsterdam.

Wagenaar, J., *Vaderlandsche historie* VIII (1753) and XIX (1770).

Secondary Literature

van der Aa, A.J., 'Cromhout (Adriaan Reinierszoon)', *Biographisch woordenboek der Nederlanden* VIII (1867), 858

https://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/vdaa/#source=aa_001biog04_01.xml&page=863&accessor=accessor_index [accessed on 15-02-2023].

---, 'J. Heynck', *Biographisch woordenboek der Nederlanden* VIII (1867)

https://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/vdaa/#source=aa_001biog09_01.xml&page=789&accessor=accessor_index&size=968&view=imagePanel [accessed on 25-01-2023].

---, 'Pauw (Adriaan)', *Biographisch woordenboek der Nederlanden* VIII (1867), 128-130

https://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/vdaa/#source=aa_001biog18_01.xml&page=130&accessor=accessor_index [accessed on 15-02-2023].

---, 'Taffin (Jacques)', *Biographisch woordenboek der Nederlanden*, XVIII (1874)

https://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/vdaa/#source=aa_001biog22_01.xml&page=10&accessor=accessor_index&view=imagePanel&size=968 [accessed on 14-02-2024].

Adams S. (ed.), *Robert Dudley, Household Accounts and Disbursement Books of Robert Dudley, Earl of Leicester* (Cambridge 1996).

Adams, S., and M. Greengrass, 'Memoires et procedures de ma negociation en

- Angleterre (8 October 1582-8 October 1583) by Jean Malliet, Councillor of Geneva', *Royal Historical Society Camden Fifth Series* 22 (2003) 137–196.
- Adriaenssen, L., *Staatsvormend geweld. Overleven aan de frontlinies in de meierij van Den Bosch, 1572-1629* (Tilburg 2007).
- , 'Een zestiende-eeuws vluchtelingenprobleem: Hoe Oisterwijkse wolwerkers asiel vonden aan de Bossche weversplaats', *Brabants Heem* 53:4 (2001) 196-206.
- Ailes, M.E., *Courage and Grief: Women and Sweden's Thirty Years' War* (Lincoln 2018).
- Akkerman, N., *Elizabeth Stuart. Queen of Hearts* (Oxford 2021).
- Asbach, O. and P. Schröder, *The Ashgate Research Companion to the Thirty Years' War* (London 2014).
- Asch, R.G., '1618-1629', in: O. Asbach and P. Schröder (eds.), *The Ashgate Research Companion to the Thirty Years' War* (London 2016) 127-138.
- Arnold, C., 'Affairs of Humanity: Arguments for Humanitarian Intervention in England and Europe, 1698–1715', *The English Historical Review* 133 (2018) 835–865.
- Bakker, M. et al. (eds.), *Hugenoten in Groningen. Franse vluchtelingen tussen 1680 en 1720* (Groningen 1985).
- Banko, L., K. Nowak and P. Gatrell, 'What is Refugee History, Now?', *Journal of Global History* 17:1 (2018) 1-19.
- Barnett, M., *Empire of Humanity: A History of Humanitarianism* (Ithaca 2011).
- Beiler, R.J., 'Information Brokers and Mediators. The Role of Diplomats in the

- Migration of German-speaking People, 1709-1711', in: Jan Stieverman and Oliver Scheiding (eds.), *A Peculiar Mixture: German-Language Cultures and Identities in Eighteenth-Century North-America* (2013) 43-57.
- Berg, W.E.J., *Réfugiés in de Nederlanden na de berroeping van het Edict van Nantes: Eene proeve van onderzoek naar den invloed, welken hunne overkomst gehad heeft op handel en nijverheid, letteren, beschaving en zeden* (Amsterdam 1845).
- Bobková, L., 'The Exile', in: James R. Palmitessa (eds.), *Between Lipany and White Mountain: Essays in Late Medieval and Early Modern Bohemian History in Modern Czech Scholarship* (Leiden 2014) 300-328.
- Boele, A., *Leden van één lichaam. Denkebeelden over armen, armenzorg en liefdadigheid in de noordelijke Nederlanden 1300-1650* (Hilversum 2013).
- de Boer, D., *The Early Modern Dutch Press in an Age of Religious Persecution. The Making of Humanitarianism* (Oxford 2023).
- , *Religious Persecution and Transnational Compassion in the Dutch Vernacular Press 1655-1745* (PhD thesis 2019).
- Boersma, E., 'Supporting the Waldensians: The Politics of Transnational Aid in the Dutch Republic, 1655-1731', *Early Modern Low Countries* 6 (2022) 201-232.
- , *Noodhulp zonder natiestaat. Bovenlokaal geefgedrag in de Nederlandse Republiek 1620-circa 1800* (Unpublished PhD Thesis, University of Leiden 2021).
- Bootsgezel, L., *De Salzburger emigratie naar het Land van Kadzand in 1733* (Oostburg 1971).
- Bots, H., G.H.M. Posthumus Meyjes and F. Wieringa, *Vlucht naar de vrijheid: De hugenoten en de Nederlanden* (Amsterdam and Dieren 1985).

- Bots, H., 'L'écho de la Révocation dans les Provinces-Unies à travers les gazettes et les pamphlets', in: Roger Zuber en Laurent Theis (eds.), *La révocation de l'Edit de Nantes et le protestantisme Français en 1685* (Parijs 1986) 281–298.
- Briels, J.G.C.A., *Zuid-Nederlanders in de Republiek, 1572-1630* (Sint-Niklaas 1985).
- Broomhall, S., et. al. (eds.), *Women and Power at the French Court, 1483-1563* (Amsterdam 2018).
- Bruaene, A., K. Jonckheere and R. Suykerbuyk (eds.), Special Issue: *Beeldenstorm: Iconoclasm in the Low Countries*, *BMGN-Low Countries Historical Review* 131:1 (2016).
- Bütfering, E., 'Niederländische Exulanten in Frankenthal – Gründungsgeschichte, Bevölkerungsstruktur und Migrationsverhalten', in: Edgar J. Hürkey, Ingrid Bürgy-de Ruijter (eds.), *Kunst, Kommerz, Glaubenskampf. Frankenthal um 1600* (Frankenthal 1995) 37-47.
- Butler, S.M., 'When Did the Poor become Deserving or Undeserving?', *Legal History Miscellany* (2017) <https://legalhistorymiscellany.com/2017/02/20/when-did-the-poor-become-deserving-or-undeserving/> [accessed on 24-04-2024].
- Clasen, C., *The Palatinate in European History 1559-1660* (Oxford 1963).
- Corens, L., *Confessional Mobility and English Catholics in Counter-Reformation Europe* (Oxford 2018).
- Coy, J., *Strangers and Misfits. Banishment, Social Control, and Authority in Early Modern Germany* (Leiden 2008).
- Crawley, H., and D. Skleparis, 'Refugees, Migrants, Neither, Both: Categorical

- Fetishism and the Politics of Bounding in Europe's "Migration Crisis",
Journal of Ethnic and Migration Studies 44:1 (2018) 48-64.
- Cross, F.W., *History of the Walloon and Huguenot Church at Canterbury* (London 1898).
- Crouzet, D., 'Catherine de Médicis Tested by the Virtue of Charity (1533-1559).
Discourse and Metadiscourse', in: S. Broomhall et. al. (eds.), *Women and Power
at the French Court, 1483-1563* (Amsterdam 2018) 357-376.
- Cruson, C., 'De hugenoten als refugiés', *De Gids* 148 (1985) 225-230.
- Deen, F., *Publiek debat en propaganda in Amsterdam tijdens de Nederlandse Opstand.
Amsterdam 'Moorddam' (1566–1578)* (Amsterdam 2015).
- Duiveman, A., 'Praying for (the) Community: Disasters, Ritual and Solidarity in the
Eighteenth-Century Dutch Republic', *Cultural and Social History* 16:5 (2019)
543-560.
- Dunthorne, H., 'Chronology – The Dutch Revolt and Some Related Events', *Britain
and the Dutch Revolt, 1560–1700* (Cambridge 2013).
- Esser, R., "'They obey all magistrates and all good lawes ... and we thinke our cittie
happie to enjoye them": Migrants and Urban Stability in Early Modern
English Towns', *Urban History* 34:1 (2007) 64-75.
- Fafié, Th. A., 'Reisverslag D S.J.G. Fischer', *Salzburg en Nederland 1732-1733* 3:2 (1974)
10-12.
- Fagel, R. and J. Pollmann, *1572. Burgeroorlog in Nederland* (Amsterdam 2022).
- Fehler, T.G., et al. (eds.), *Religious Diaspora in Early Modern Europe: Strategies of Exile*
(London 2014).
- Fehler, T.G., 'Coping with Poverty: Dutch Reformed Exiles in Emden, Germany', in:

- Timothy Fehler et al. (eds.), *Religious Diaspora in Early Modern Europe: Strategies of Exile* (London 2014) 121–136.
- , *Poor Relief and Protestantism: The Evolution of Social Welfare in Sixteenth-Century Emden* (Aldershot 1999).
- Floreys, G., *Geschichte der Salzburger Protestanten und ihrer Emigration 1731/32* (Vienna 1977).
- Fradkin, J., ‘Christian Hospitality and the Case for Religious Refuge in Interregnum England’, *Past & Present* 254 (2022) 51-85.
- Freist, D., ‘Dutch Calvinist Refugees in Europe since the Early Modern Period’, Klaus J. Bade et al. (eds.), *The Encyclopedia of Migration and Minorities in Europe: From the 17th Century to the Present* (Cambridge 2011) 319-325.
- Frijhoff, W., ‘Uncertain Brotherhood. The Huguenots in the Dutch Republic’, in: Bertrand van Ruymbeke and Randy J. Sparks (ed.), *Memory and Identity: The Huguenots in France and the Atlantic Diaspora* (2003) 128-171.
- Gäbler, U., ‘Österreichs Protestanten und die Niederlande im 17. und 18. Jahrhundert’, *JPGO* 98 (1982) 211-239.
- Gatrell, P., ‘Refugees—What’s Wrong with History?’, *Journal of Refugee Studies* 30:2 (2016) 170-189.
- , *The Making of the Modern Refugee* (Oxford 2013).
- Gemeente Amsterdam Stadsarchief, ‘1578 Baling Immigreert terug naar Amsterdam’ <https://www.amsterdam.nl/stadsarchief/themasites/amsterdam-migratiestad/1578-baling-immigreert-terug-amsterdam/> [accessed on 09-01-23].

- Goose, N., 'Immigrants in Tudor and Early Stuart England', in: N. Goose and L. Luu (eds.), *Immigrants in Tudor and Early Stuart England* (Brighton 2005) 1-40.
- Gorter, P., *Gereformeerde migranten. De religieuze identiteit van Nederlandse gereformeerde migrantengemeenten in de rijkssteden Frankfurt am Main, Aken en Keulen (1555-1600)* (Hilversum 2021).
- Grahl-Madsen, A., 'The European Tradition of Asylum and the Development of Refugee Law', *Journal of Peace Research* 3:3 (1966) 278-289.
- Grell, O.P., 'Between Hope and Despair. Epistolary Evidence of the Emotional Effects of Persecution and Exile during the Thirty Years War', in: Tarantino, Giovanni, and Charles Zika (eds.), *Feeling Exclusion: Religious Conflict, Exile and Emotions in Early Modern Europe* (New York 2019) 63-77.
- , *Brethren in Christ. A Calvinist Network in Reformation Europe* (Cambridge 2011).
- , 'The Creation of a Transnational, Calvinist Network and its Significance for Calvinist Identity and Interaction in Early Modern Europe', *European Review of History: Revue européenne d'histoire* 16:5 (2009) 619-636.
- , *Calvinist Exiles in Tudor and Stuart England* (Aldershot 1996).
- , *Dutch Calvinists in Early Stuart London: the Dutch Church in Austin Friars, 1603-1642* (Leiden 1989).
- Guesnet, F., 'Negotiating under Duress. The Expulsion of Salzburg Protestants (1732) and the Jews of Prague (1744)', in: François Guesnet, Cécile Laborde and Lois Lee (eds.), *Negotiating Religion: Cross-disciplinary Perspectives* (London 2017) 45-62.
- van Hasselt, L.J.M., "'Fake" Refugees in the Dutch Republic, ca. 1680-1700', *Journal of*

- the History of Ideas Blog* (2022) <https://jhiblog.org/2022/07/13/fake-refugees-in-the-dutch-republic-ca-1680-1700/>.
- , 'Hugonoten en de 'Dutch Dream'', in: David de Boer and Geert Janssen (eds.), *De vluchtelingenrepubliek. Een migratiegeschiedenis van Nederland* (Prometheus 2023) 63-79.
- Haude, S., 'The Experience of War', in: Olaf Asbach and Peter Schröder (eds.), *The Ashgate Research Companion to the Thirty Years' War* (Surrey 2014) 257-268.
- , 'The Thirty Years' War (1618–1648): Moving Bodies – Transforming Lives – Shifting Knowledge', *Daphnis* 45 (2017) 475-491.
- , *Coping with Life during the Thirty Years' War (1618-1648)* (Leiden 2021).
- Haver, C.E., 'Salzburg Protestants in East Prussia since the 18th century', in: Klaus J. Bade et al. (eds.), *The Encyclopedia of European Migration and Minorities: From the 17th Century to the Present* (Cambridge 2011) 659-662.
- Heerma van Voss, L., and M. H. D. van Leeuwen, 'Charity in the Dutch Republic: An Introduction', *Continuity and Change* 27:2 (2012) 175-197.
- Helfferich, T., *The Iron Princess: Amalia Elisabeth and the Thirty Years War* (Cambridge MA 2013).
- Helmers, H., 'Foreign News in Times of Domestic Crisis: The Truce Conflicts, the Thirty Years War and the Rise of the Dutch Newspaper', in: Alexander Samuel Wilkinson and Graeme Kemp (eds.), *Negotiating Conflict and controversy in the Early Modern Book World* (Leiden 2019) 253-268.
- Hintermaier, J.M., 'The First Modern Refugees? Charity, Entitlement, and Persuasion in the Huguenot Immigration of the 1680s', *Albion* 32:3 (2000) 429-449.

Hoerder, D., 'Transcultural States, Nations, and People', in: Dirk Hoerder, Christiane Harzig, and Adrian Shubert (eds.), *The Historical Practice of Diversity: Transcultural Interactions from the Early Modern Period to the Postcolonial World* (New York 2003) 13-34.

van Horn Melton, J., 'From Alpine Minder to Lowcountry Yeoman: Transatlantic Worlds of a Georgia Salzburger, 1693–1761'. *Past & Present* 201:1 (2008) 97-140.

Hsia, R. and H. van Nierop, *Calvinism and Religious Toleration in the Dutch Golden Age* (Cambridge 2002).

de Hullu, J., 'De voorbereiding van de emigratie der Salzburgers naar Westelijk Zeeuwsch-Vlaanderen in 1732 en hun wedervaren gedurende de eerste twee maanden van hun reis derwaarts', *Nederlandsch archief voor kerkgeschiedenis* 32:1 (1939) 114-139.

Hunt, L., *Inventing Human Rights: A History* (New York 2008).

Israel, J., *The Dutch Republic: Its Rise, Greatness, and Fall 1477-1806* (Oxford 1998).

Janssen, G.H., 'The Legacy of Exile and the Rise of Humanitarianism', in: Alexandra Walsham, Brian Cummings, Ceri Law, Karis Riley (eds.), *Remembering the Reformation* (Abingdon 2020) 226–242.

---, 'Migratie', in: H. J. Helmers, G. H. Janssen and J. F. J. Noorman (eds.), *De zeventiende eeuw* (Leiden 2021) 84-101.

---, 'Migration', in: H. J. Helmers and G.H. Janssen (eds.), *The Cambridge Companion to the Dutch Golden Age* (Cambridge 2018) 49-66.

---, 'The Republic of Refugees: Early Modern Migrations and the Dutch Experience',

- The Historical Journal* 60:1 (2017) 233-252.
- , *The Dutch Revolt and Catholic Exile in Reformation Europe* (Cambridge 2014).
- , 'Quo Vadis? Catholic Perceptions of Flight and the Revolt of the Low Countries, 1566–1609', *Renaissance Quarterly* 64:2 (2011) 472–499.
- , 'Exiles and the Politics of Reintegration in the Dutch Revolt', *History* 94 (2009) 36–52.
- Kamp, 'Controlling Strangers: Identifying Migrants in Early Modern Frankfurt Am Main', in: H. Greefs and A. Winter (eds.), *Migration Policies and Materialities of Identification in European Cities: Papers and Gates, 1500s-1930s* (New York 2018) 46–65.
- Kaplan, B., 'The Legal Rights of Religious Refugees in the 'Refugee-Cities' of Early Modern Germany', *Journal of Refugee Studies* 32:1 (2019) 86–105.
- Keplinger, W., 'Die Emigration der Durmberger Bergknappen 1732', *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde* 100 (1960) 171-208.
- Kerschhofer, O., 'Die Salzburger Emigration nach Preussisch-Litauen', *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde* 116 (1976) 175-254.
- Klatter, M., 'Catharina Belgica van Oranje (1578-1648)', in: *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland*
<https://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/CatharinaBelgica> [accessed on 02-03-2023].
- , 'Louise Juliana prinses van Oranje', in: *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland*
<http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/LouiseJuliana> [accessed on 20-06-2020].

- Klose, F., *In the Cause of Humanity: A History of Humanitarian Intervention in the Long Nineteenth Century* (Cambridge 2021).
- Knetsch, F.R.J., ‘Les Églises Réformées des Pays-Bas et la Révocation’, in: M. Peronnet (ed.), *Tricentenaire de la révocation de l’Edit de Nantes. La révocation et l’extérieur du royaume. Actes du IVème colloque Jean Boisset* (Montpellier 1985) 173–192.
- Koenen, H.J., *Geschiedenis van de vestiging en den invloed der Fransche vluchtelingen in Nederland* (Leiden, 1846).
- Koppenol, J., *Leids beelal: het loterijspel (1596) van Jan van Hout* (Hilversum 1998).
- Koselleck, R., *Futures Past: On the Semantics of Historical Time* (New York 2004).
- de Koster, M. and H. Reinke, ‘Policing Minorities’, in: Paul Knepper and Anja Johansen (eds.), *The Oxford Handbook of the History of Crime and Criminal Justice* (Oxford 2016) 268-284.
- Kramer, L., ‘Emigrés and Migrations during the French Revolution. Identities, Economics, Social Exchanges and Humanitarianism’, *Historical reflections* 48:3 (2022) 1-8.
- de Kruijter, C.J., *Salzburgse vluchtelingen in Zeeland. Immigratie en integratie in de achttiende eeuw* (Goes 2006).
- Kuijpers, E., ‘Between Storytelling and Patriotic Scripture. The Memory Brokers of the Dutch Revolt’, in: Erika Kuijpers, Judith Pollmann and Jasper van der Steen (eds.) *Memory before Modernity* (Leiden 2013) 183-202.
- , *Migrantenstad. Immigratie en sociale verhoudingen in 17e-eeuws Amsterdam* (Hilversum 2005).
- Kuijpers, E. and M. Prak, ‘Burger, ingezetene, vreemdeling. Burgerschap in

- Amsterdam in de 17e en 18e eeuw', in: Joost Kloek en Karin Tilmans (eds.), *Burger. Een geschiedenis van het begrip in de Nederlanden van de middeleeuwen tot de 21e eeuw* (Amsterdam 2002) 113–132.
- Labrousse, E., *Une foi, une loi, un roi? Essai sur la révocation de l'Edit de Nantes* (Geneva, 1985).
- Lachenicht, S., 'Introduction', *Archiv für Reformationsgeschichte - Archive for Reformation History* 112:1 (2021) 265-274.
- , 'Refugees and Refugee Protection in the Early Modern Period', *Journal of Refugee Studies* 30:2 (2016) 261-277.
- , *Hugenotten in Europa und Nordamerika. Migration und Integration in der Frühen Neuzeit* (Frankfurt 2010).
- van Leeuwen, M. H. D., 'Giving in Early Modern History: Philanthropy in Amsterdam in the Golden Age', *Continuity and Change* 27:2 (2012) 301-343.
- Lenarduzzi, C., *Katholiek in de Republiek. De belevingswereld van een religieuze minderheid 1570-1750* (Nijmegen 2019).
- Lewis, G., 'Calvinism in Geneva in the Time of Calvin and Beza (1541-1605)', in: Menna Prestwich (ed.), *International Calvinism, 1541-1715* (Oxford 1985) 39-70.
- van der Linden, D., *Experiencing Exile: Huguenot Refugees in the Dutch Republic, 1680-1700* (Farnham 2015).
- Link, C., "Ius Emigrandi", in: *Religion Past and Present*
http://dx.doi.org/10.1163/1877-5888_rpp_SIM_10656 [accessed on 25-05-2023].
- Lippert, F., *Geschichte der Gegenreformation in Staat, Kirche, Und Sitte der Oberpfalz Kurpfalz*

- Zur Zeit Des Dreissigjahrigen Krieges* (Leipzig 1901).
- Lis, C., and H. Soly, *Armoede en kapitalisme in pre-industrieel Europa* (1980).
- Lucassen, J. and L. Lucassen, *Migratie als DNA van Amsterdam 1550-2021* (Amersfoort 2021).
- Lucassen, J. and R. Penninx, *Newcomers: Immigrants and their Descendants in The Netherlands, 1550–1995* (Amsterdam, 1997).
- , *Nieuwkomers, nakomelingen, Nederlanders. Immigranten in Nederland 1550-1993* (Amsterdam 1994).
- Marsch, A., *Die Salzburger Emigration in Bildern* (Weissenhorn/Bayern 1979).
- Matheson-Pollock, H., J. Paul and C. Fletcher (eds.), *Queenship and Counsel in Early Modern Europe* (London 2008).
- van der Meij, J., and E.M.H. Posthumus Meyjes-Krantz, *Journal de Jean Migault, maître d'école (1681-1688)* (1910).
- Mortimer, G., *Eyewitness Accounts of the Thirty Years War 1618-48* (London 2002).
- Müller, J., *Exile Memories and the Dutch Revolt: the Narrated Diaspora, 1550-1750* (Leiden 2016).
- , 'From Diaspora to "Imagined Minority": Memories of Persecution and the Cross-generational Transformation of Protestant Migrant Networks in Early Modern Europe', *Diasporas* 31 (2018) 21-34.
- , 'Frankenthal (Palts)', Dutch Revolt University Leiden
<https://dutchrevolt.leiden.edu/dutch/geografie/F/Pages/frankenthal.aspx>
 [accessed on 01-02-2023].
- Murdock, G., *Beyond Calvin. The Intellectual, Political and Cultural World of Europe's*

- Reformed Churches* (New York 2004).
- Nalis, H.J., 'Gebrandschilderde glasruitjes voor profaan gebruik in Deventer rond 1600', *Deventer Jaarboek* (1988) 11-51.
- Nauta, D., 'Gerobulus (Oudraadt), Johannes', *Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het Nederlands protestantisme* (Kampen 2001)
https://resources.huylgens.knaw.nl/retroboeken/blnp/#page=0&accessor=accessor_index&view=homePane [accessed on 25-01-2023].
- Nelson, K.L., 'Negotiating Exile: Henrietta Maria, Elizabeth of Bohemia, and the Court of Charles I', in: Carole Levin and Jo Eldridge Carney, Debra Barret-Graves (eds.), *High and Mighty Queens of Early Modern England. Realities and Representation* (London 2003) 60-76.
- van Nierop, H., 'Van wonderjaar tot alteratie 1566–1578', in: M. Carasso-Kok and W. Francissen (eds.), *Geschiedenis van Amsterdam tot 1578* (Amsterdam 2004) 451-481.
- , *Treason in the Northern Quarter: War, Terror, and the Rule of Law in the Dutch Revolt* (Princeton 1999).
- van Nierop, L., 'Stukken betreffende de nijverheid der réfugiés te Amsterdam', *Economisch-Historisch Jaarboek VII* (1921) 147-195.
- , 'Amsterdam's vroedschap en de nijverheid der refugies', *De Economist* 65:1 (1916) 821-837.
- Nipperdey, J., 'Die Hugenottenaufnahme als Katalysator der Idee des Populationismus', *Francia. Forschungen zur Westeuropaischen Geschichte* 40 (2013) 113-138.

- , *Die Erfindung der Bevölkerungspolitik. Staat, Politische Theorie und Population in der Frühen Neuzeit* (Göttingen 2012).
- Noordeloos, P., 'Fugitive personen in Westfriesland, Edam en Monnikendam', *Archief voor de geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland* 2 (1960) 73-92.
- Nusteling, H., 'The Netherlands and the Huguenot Émigrés', in: J.A.H. Bots and G.H.M. Posthumus Meyjes (eds.), *La révocation de l'Édit de Nantes et les Provinces Unies, 1685* (Amsterdam and Maarsse, 1986) 17-34
- Obdeijn, H., and M. Schrover, *Komen en gaan: Immigratie en emigratie in Nederland vanaf 1550* (Amsterdam, 2008).
- Oberman, H., *John Calvin and the Reformation of the Refugees* (Genève 2009).
- Olsen, N., *History in the Plural: An Introduction to the Work of Reinhard Koselleck* (New York 2014).
- Orchard, P., 'The Dawn of International Refugee Protection: States, Tacit Cooperation and Non-extradition', *Journal of Refugee Studies* 30:2 (2016) 282-300.
- O'Reilly, W., 'Strangers Come to Devour the Land: Changing Views of Foreign Migrants in Early Eighteenth-Century England', *Journal of Early Modern History* 21 (2017) 153-187.
- Ormrod, W.M., B. Lambert and J. Mackman, *Immigrant England, 1300–1550* (Manchester 2019).
- Oudejans, N., *Asylum: A Philosophical Inquiry into the International Protection of Refugees* (PhD Thesis, Tilburg University 2011).
- Paping, R., *General Dutch Population Development 1400-1850* (Groningen 2014).

- Parker, G., *The Dutch Revolt* (second edition: London 1990).
- Pattist, J.N., *De trek der Salzburgerse emigranten naar Zeeuwsch-Vlaanderen* (Emmen 1928).
- Pettegree, A., *Emden and the Dutch Revolt. Exile and the Development of Reformed Protestantism* (Oxford 1992).
- , *Foreign Protestant Communities in Sixteenth-Century London* (Oxford 1986).
- Pert, T., “‘The Great and Miserable Flight’: The Experiences of Refugees in Newsprint during the Thirty Years’ War”, *Journal of Refugee Studies* 36:3 (2023) 1-20.
- , *Experiences of Exile in Early Modern Europe: The Palatine Family and the Thirty Years’ War, 1632-48* (PhD Thesis, University of Oxford 2019).
- Polišenský, J., *Tragic Triangle. The Netherlands, Spain and Bohemia 1617-1621* (Prague 1991).
- Pollmann, J., *Catholic Identity and the Revolt of the Netherlands, 1520-1635* (Oxford 2011).
- , “‘Met grootvaders bloed bezegeld’. Over religie en herinneringscultuur in de zeventiende-eeuwse Nederlanden”, *De Zeventiende Eeuw* 29:2 (2013) 154-175.
- Posthumus, N.W., *De geschiedenis van de Leidsche lakenindustrie II* (The Hague 1939).
- Prestwich, M. (ed.), *International Calvinism 1541–1715* (Oxford 1985).
- Prestwich, M., ‘Introduction’, in: Menna Prestwich (ed.), *International Calvinism 1541–1715* (Oxford 1985) 1-14.
- Pursell, B., ‘The Palatinate and its Networks in the Empire and in Europe’, in: O. Asbach and P. Schröder (eds.), *The Ashgate Research Companion to the Thirty Years’ War* (London 2016) 25-36.
- Regtdoorzee, S. C., ‘Pieter van Hulle (1585-1656). Schrijver van het “Memoriael van

- de overkomste der Vlamingen hier binnen Haerlem’”, *Nederlandsche Historiebladen* I (1938) 459–488.
- Rietbergen, P.J.A.N., ‘William III of Orange (1650–1702) between European Politics and European Protestantism: The Case of the Huguenots’, in: J.A.H. Bots and G.H.M. Posthumus Meyjes (eds.), *La révocation de l’Edit de Nantes et les Provinces Unies, 1685* (Amsterdam and Maarssen, 1986) 35-50.
- Rommes, R., *Oost, west, Utrecht best?: Driehonderd jaar migratie en migranten in de stad Utrecht (begin 16e-begin 19e eeuw)* Stichting Amsterdamse historische reeks (PhD thesis, University of Amsterdam 1998).
- Rommes, R., and Marlou Schrover, *Grensverleggers. Gids voor historisch onderzoek naar migranten in de provincie Utrecht* (Utrecht 2001).
- Schama, S., *The Embarrassment of Riches. An Interpretation of Dutch Culture in the Golden Age* (New York 1997).
- van Schelven, A.A., *De Nederduitse vluchtelingenkerken en der XVIe eeuw in Engeland en Duitsland in hunne beteekenis voor de Reformatie in de Nederlanden* (The Hague 1909).
- Schilling, H., *Niederländische Exulanten im 16. Jahrhundert: ihre Stellung im Sozial-gefüge und im religiösen Leben deutscher und englischer Städte* (Gutersloh 1972).
- Schmidt, B., *Innocence Abroad. The Dutch Imagination and the New World, 1570-1670* (Cambridge 2006).
- Scholte, J., ‘Toespraak herdenkingsbijeenkomst 1733-1973’, *Salzburg en Nederland 1732-1733* 2:3 (1973) 36-40.
- Scholz, M. M., *Strange Brethren. Refugees, Religious Bonds, and Reformation in Frankfurt*,

1554-1608 (Charlottesville 2022).

---, 'The Expanding Definition of Refugee in Early Modern Hesse-Kassel and Württemberg', *Archiv für Reformationsgeschichte - Archive for Reformation History* 112:1 (2021) 296-307.

Schultz Jacobi, J.C., 'De luthersche gemeente te Groede in het Land van Kadzand', *Bijdragen tot de geschiedenis der Evangelisch-Luthersche Kerk in de Nederlanden* (Utrecht 1844) 129-149.

---, *Nederland en de evangelische Saltzburger*, in: *Bijdragen tot de geschiedenis van West-Zeeuwsch-Vlaanderen* 10 (Aardenburg 1981).

Schunka, A., 'Immigrant Petition Letter in Early Modern Saxony', in: Jason Philip Coy (eds.), *Migration in the German Lands, 1500-2000* (New York 2016) 271-290.

---, 'Collecting Money, Connecting Beliefs. Fundraising and Networking in the Unity of Brethren of the Early Eighteenth Century', *Journal of Moravian History* 14:1 (2014) 73-92.

---, 'Bohemian Exiles (Exulanten) in Saxony', in: Klaus J. Bade et al. (eds.), *The Encyclopedia of Migration and Minorities in Europe: From the 17th Century to the Present* (Cambridge 2011) 255-257.

---, *Gäste, die bleiben: Zuwanderer in Kursachsen und der Oberlausitz im 17. und frühen 18. Jahrhundert* (Münster 2006).

Shaw, C., *Britannia's Embrace. Modern Humanitarianism and the Imperial Origins of Refugee Relief* (Oxford 2015).

Spicer, A., "'A Place of refuge and sanctuary of a holy Temple": Exile Communities

- and the Stranger Churches’, in: N. Goose and L. Luu (eds.), *Immigrants in Tudor and Early Stuart England* (Brighton 2005) 91–109
- Spohnholz, J., and M. G. K. van Veen, *Dutch Reformed Protestants in the Holy Roman Empire, c. 1550-1620: A Reformation of Refugees* (Martlesham 2024).
- , ‘The Disputed Origins of Dutch Calvinism: Religious Refugees in the Historiography of the Dutch Reformation’, *Church History* 86:2 (2017) 398–426.
- , ‘Calvinists vs. Libertines: A New Look at Religious Exile and the Origins of ‘Dutch’ Tolerance’, in: Gijsbert van den Brink and Harro M. Höpfl (eds.), *Calvinism and the Making of the European Mind* (Leiden 2014) 76–99.
- Spohnholz, J., ‘Exile Experiences and the Transformations of Religious Cultures in the Sixteenth Century: Wesel, London, Emden, and Frankenthal’, *Journal of Early Modern Christianity* 6:1 (2019) 43–67.
- , *Ruptured Lives. Refugee Crises in Historical Perspective* (Oxford 2021).
- Steiner, S., *Reisen ohne Wiederkehr: Die Deportation von Protestanten aus Kärnten 1734-1736* (Munich 2007).
- Stichting Hugenotenherdenking, ‘Hugenoten in Groningen: catalogus za 19 okt t/m zo 1 dec Noordelijk Scheepvaart Museum’ (Groningen 1985).
- Teeuwen, D., ‘Collections for the Poor: Monetary Charitable Donations in Dutch Towns, c. 1600–1800’, *Continuity and Change* 27:2 (2012) 271-299.
- , *Generating Generosity. Financing Poor Relief through Charitable Collections in Dutch Towns, c. 1600-1800* (Unpublished PhD Thesis, University of Utrecht 2014).
- Terpstra, N., *Religious Refugees in the Early Modern World: an Alternative History of the*

- Reformation* (Cambridge 2015).
- Thomassen, T., *Instrumenten van de macht. De Staten-Generaal en hun archieven 1576-1796* (Den Haag 2015).
- Ticktin, M., 'Innocence. Shaping the Concept and Practice of Humanity', in: Michael Barnett (ed.), *Human Rights and Humanitarianism: Between Palliation and Transformation* (Cambridge 2020) 185-202.
- Urbánek, V., 'Displaced Intellectuals and Rebuilt Networks: The Protestant Exiles from the Lands of the Bohemian Crown', in: Timothy G. Fehler, Greta Grace Kroeker, Charles H. Parker and Jonathan Ray (eds.), *Religious Diaspora in Early Modern Europe: Strategies of Exile* (London 2014) 167-180.
- Vogelsang, K., 'Conceptual History: A Short Introduction', *Oriens Extremus* 51 (2012) 9-24.
- Walker, M., *The Salzburg Transaction: Expulsion and Redemption in Eighteenth-Century Germany* (Ithaca 1992).
- , 'The Salzburger Migration to Prussia', in: H. Lehmann, H. Wellenreuther and R. Wilson (eds.), *Search of Peace and Prosperity: New German Settlements in Eighteenth-Century Europe and America* (Pennsylvania 2000) 68-76.
- Wallage, H., *Humanitaire hulpverlening in de Republiek tijdens buitenlandse vervolgingen van joden, 1600-1750* (PhD Thesis, University of Amsterdam 2023).
- Weiss, N. and H. Clouzot (eds.), Jean Migault, *Journal de Jean Migault, maître d'école: 1681-1688* (1910).
- Wijzenbeek, T., 'Identity Lost: Huguenot Refugees in the Dutch Republic and its

- Former Colonies in North America and South Africa, 1650 to 1750: A Comparison', *South African Historical Journal* 59 (2007) 79-102.
- Wilson, P.H., *Europe's Tragedy: a History of the Thirty Years War* (London 2009).
- Wilson, R., 'Land, Population and Labor: Lutheran Immigrants in Colonial Georgia', in: H. Lehmann, H. Wellenreuther and R. Wilson (eds.), *Search of Peace and Prosperity: New German Settlements in Eighteenth-Century Europe and America* (Pennsylvania 2000).
- Yarris, K., and H. Castañeda, 'Introduction', *International Migration: Special Issue Discourses of Displacement and Deservingness: Interrogating Distinctions between "Economic" and "Forced" Migration* 53:3 (2015) 64-69.
- Young, J.T., *Faith, Medical Alchemy and Natural Philosophy: Johann Moriaen, Reformed Intelligencer and the Hartlib Circle* (Aldershot 2018).
- Zevenbergen, C., *Toen zij uit Rotterdam vertrokken* (Zwolle 1990).
- Zolberg, A. R., A. Suhrke, and S. Aguayo, *Escape from Violence: Conflict and Refugee Crisis in the Developing World* (Oxford 1989).

Summary

Deserving Refugees? The Evolution of a Concept in the Dutch Republic (1570-1730s)

The Dutch word for ‘refugee’ (*vluchteling*) is relatively new according to the *Woordenboek der Nederlandsche Taal* and traces its origin to the early seventeenth century. It only became common in general language at the end of that century, specifically as a description for Protestants fleeing religious persecution and oppression in France. This linguistic development, however, must be seen in the light of a long-term and broader socio-cultural change in the attitude against foreigners. This study examines this development and questions how and why the concept of ‘the refugee’ evolved.

The Dutch Republic was an important destination for persecuted communities because of its relative religious tolerance and economic opportunities. This makes it an interesting region for research this issue. Cities and provinces tried to attract migrants in the hope that they would bring economic prosperity while exercising control over who settled there. At the end of the sixteenth century, during the Eighty Years’ War, cities and provinces did both. The 1570s were a turbulent time in Holland. After Den Briel was taken by the Watergeuzen in 1572, more and more Dutch cities fell into the hands of the rebels. The military violence forced people to flee their homes. The Catholic clergy were expelled from the Protestant cities, while Protestants who had previously fled to England and the Holy Roman Empire returned to Holland. As a result of this unrest, cities and provinces explicitly began to distinguish between desirable and undesirable newcomers by introducing additional criteria for access to the city and poor relief.

These criteria were mainly focused on the reliability and loyalty of newcomers. For example, newcomers had to present a certificate, signed by magistrates or ministers from their previous residence, confirming their good conduct and patriotism. Additionally, they were expected to take an oath of loyalty. The emphasis on these criteria was driven by the turbulent situation in Holland at that time. Financial assistance

was sometimes also provided to victims of the war, with a particular emphasis on the fact that they were victims of Spanish violence.

In the 1570s, cities often implemented restrictive policies towards newcomers. This changed in the 1580s. Cities in Holland and Zeeland began to encourage refugees to settle there. This was partly because the war had largely shifted to the southern provinces, resulting in less disruption in Holland and Zeeland. Many refugees from cities like Antwerp and Ghent were merchants with good connections, skilled craftsmen, and textile workers. Cities hoped and expected that they would stimulate the local economy. This change in attitude towards newcomers also influenced the perception of who deserved support. Instead of focusing on loyalty and patriotism, the criteria now often targeted refugee craftsmen. The shared struggle against a common enemy remained an important theme; charity was explicitly extended to victims of ‘Spanish tyranny’.

By the late sixteenth century, there were few initiatives in Holland from refugee communities as seen in later periods. Historians have shown that Reformed refugees in the sixteenth century built a transnational network, which provided the necessary infrastructure for seventeenth-century religious refugees to organize collections and seek aid. The initiative of exiles from Deventer in 1587, seeking financial support in their precarious situation, is one of the earliest examples of refugees using this network of Reformed communities to lobby for aid. Their letters reveal various rhetorical strategies that provide insight into ideas about who deserved assistance. There is a clear connection to charitable discourse, where innocence, equal vulnerability, and identification were important characteristics of ‘deserving’ poor. The exiles blended their situation of displacement within this familiar discourse to emphasize that they also deserved help. For example, they highlighted their innocence – they had not ended up in this situation through their own actions but were forced to flee and now had nothing, thus they had to ask for help. They also used explicit and implicit references to biblical stories to strengthen their appeals for aid and to underscore their innocence and need.

In short, the arrival of a large number of people fleeing religious oppression, economic hardship, and violence at the end of the sixteenth century raised questions

about who deserved shelter and charity. The distinction between different categories of newcomers was also reflected in the terminology used to describe ‘refugees’, such as *nitgeweken*, *verdreven*, and sporadically the Latin word *exsules*, or the French word *réfugiés*, in contrast to terminology used for ‘unwanted’ strangers, such as ‘vagabonds’ and ‘vagrants’. At the same time, there was a great variety of words to describe ‘refugees’.

In the early seventeenth century, during the Thirty Years’ War (1618-1648), the young Republic was confronted with a new group of refugees. One of the Protestant states of the Holy Roman Empire, the Palatinate, was occupied by Catholic imperial troops during that war, and the Reformed clergy were banished. They gathered in remaining Protestant refuges, from where they sent pleas for help to the Reformed communities in the Dutch Republic. Compared to the number of displaced persons who sought refuge in the Republic at the end of the sixteenth century, the number of refugees from the Palatinate who came to the Republic was not large. Provincial States and city magistrates delegated the responsibility for providing aid to the Reformed churches, influenced by the political and economic interests of the Republic at that time.

The refugees from the Palatinate built on both the infrastructure and rhetoric of the sixteenth century. In their requests, they once again emphasized their innocence and suffering through Biblical references, thereby creating a clear frame of reference to make the severity of their situation recognizable to their readers. The exiles from the Palatinate further expanded their rhetoric by emphasizing their loyalty to the Reformed Church. They wrote that despite the persecutions, great hunger, and severe violence, they had remained faithful to the Reformed religion. The theme of equal vulnerability, a familiar trope in charitable discourse, was also emphasized by the exiles: what was happening in the Palatinate at that moment could just as easily happen in the Republic. The exiles thus tapped into existing themes within charitable discourse and ideas about who deserved aid and support. By using this kind of rhetoric, the exiles categorized themselves as ‘deserving’ poor who deserved assistance.

In their quest for solidarity and support, the exiles also found a new way to argue that they deserved support: their exile. By emphasizing their persecution and exile, they positioned themselves within the broader narrative of the Reformed refugee past.

For example, they referred to the history of persecution and exile of the Reformed community in the Dutch Republic, citing the flow of refugees from the Southern Netherlands who had found their way to the Palatinate at the end of the sixteenth century, as well as the shared experience of Spanish oppression.

The ministers from the Palatinate also consciously identified themselves as exiles, thus aligning with emerging ideas about religious refugees as a distinct category of migrant. In the Republic, however, the terminology used seemed mainly linked to the geographical origin of the refugee community: the displaced Protestants from Bohemia were called *ballingen* (exiles), while the displaced Protestants from the Palatinate were called *verdrevenen* (the displaced). The Reformed congregations in the Republic also set different criteria for the aid they organized, with confessional identity playing an important role. The collections were not only intended for the Reformed clergy but also explicitly for laypeople from the Reformed community. Additionally, the recipients had to meet other criteria: the aid was only intended for those who were fleeing or banished, who came from the Palatinate, and who could show a certificate of good conduct.

While the exiles from the Palatinate were discouraged from coming to the Republic due to (geo)political and economic interests, the Protestants who fled from France at the end of the seventeenth century could count on a completely different treatment. In the 1680s, they were welcomed with open arms. Cities and provinces promised various privileges, such as tax benefits, accommodation, and financial support. The Huguenots were the first refugee group in the Dutch Republic to receive such substantial privileges on such a scale. This grant was driven by memories of previous experiences with refugees—such as the Amsterdam city council recalling the prosperity that refugees from the Southern Netherlands had brought to Haarlem and Delft a hundred years earlier—as well as by (geo)political and economic interests and a sense of shared religious identity. The Huguenots played into this by emphasizing the prosperity and benefits they could bring to the cities where they sent their petitions. They also tapped into the self-image of the Republic as a protector of the Protestant faith and a safe haven for persecuted refugees.

By determining who could claim these privileges, the ‘true’ refugee was defined. This categorization was primarily based on three characteristics: a true refugee was Reformed, displaced, and persecuted by the French monarchy. Although the use of the word refugee in general language and the distinction between ‘honest’ and ‘false’ refugees was new, this categorization was based on already existing notions of who deserved help—such as a shared Protestant faith, innocence in their plight, and suffering under religious persecution that had taken shape in the previous century.

The flight of the Huguenots from France is often seen in historiography as a turning point in the rise of ‘the refugee’ in Europe, both in rhetoric and in the aid given to refugees. But to what extent did the views on the Huguenots influence the reception of later religious refugees? And how did later persecuted communities build on the discourse that emerged in the seventeenth century? The final chapter addresses these questions by examining the arrival of the persecuted Protestants from Salzburg in the 1730s to the Republic. In 1732, Protestants were expelled from the archbishopric of Salzburg. Most of them moved to Prussia, but a group of about 800 people came to the Republic. They came at the invitation of the Vrije van Sluis in the province of Zeeland, which was facing economic setbacks and a declining population, and hoped that the displaced Protestants from Salzburg would bring new activity.

Through Marinus Gallieris, representative of the States General in Regensburg, the news was spread that the displaced Protestants from Salzburg were welcome in the Republic. This invitation eventually reached Lutherans in the salt mining village of Dürrenberg. Although the Lutherans elsewhere in Salzburg were actively being expelled, the authorities of Salzburg tried to prevent this in Dürrenberg because the work of the salt miners was difficult to replace. Nevertheless, the Protestants in Dürrenberg felt compelled to leave the archbishopric and accepted the invitation of the Vrije van Sluis.

The States General and Gallieris had set several conditions: the Dürrenberg emigrants would receive shelter upon arrival, and clothing, household goods, and food would be provided until they could support themselves. However, it was not specified whether the Vrije van Sluis or the States General would bear these costs, and the

magistrates of the Vrije van Sluis only became aware of these agreements after the emigrants arrived.

Although the motives for inviting these Protestants were clearly economic, the emphasis in the invitation and upon arrival was mainly on the fact that they were oppressed Protestants who deserved the help of the Republic. In this early phase of the settlement of the Salzburg Protestants, the discourse focused primarily on the suffering they had endured due to persecution and their flight. Their situation was placed within the broader context of Protestant and Biblical persecutions. The Salzburg Protestants emphasized this by presenting themselves as exiles.

Economic and confessional reasons for welcoming and attracting religious refugees coexisted. The protection of persecuted fellow believers was seen as a noble cause, aligning with the image of the Dutch Republic as an important safe haven and protector of persecuted fellow believers. At the same time, these confessional motivations were closely linked to the economic utility of the refugees for their hosts. As soon as the Salzburg emigrants did not meet these expectations, the rhetoric changed. Over time, as more problems arose around their settlement, they were increasingly portrayed as lazy and opportunistic. This development shows how views on who deserved help were influenced by changing societal circumstances and opinions. It emphasizes that the image of a specific group was highly dependent on the changing dynamics within the host society, more than on the specific characteristics of the migrants themselves. Although the primary motivation for attracting the Salzburg emigrants was economic, the discourse in the Dutch Republic initially focused on their victimhood and the role of the Republic as a protector of persecuted Protestants. Later, however, the emigrants were labelled as economic fortune seekers, even though it was precisely their economic potential that had sparked Zeeland's interest in attracting the Salzburg Protestants.

The exiled Protestants from Salzburg were generally referred to as 'emigrants', a term that was scarcely used before that time. Typically, the use of this terminology is explained by the reason for their flight: the Dürnbergers had not been truly persecuted and had left of their own free will. However, not only the Dürnbergers were called

emigrants; all exiled Protestants from Salzburg were referred to this way. This group is characterized by both contemporary authors and modern historians as a persecuted religious minority forced to leave Salzburg. Instead of directly linking the terminology used to the reason for their departure, this chapter argues that it is more related to the origin of the people being referred to. In the Dutch Republic, 'emigrant' was mainly used to describe individuals fleeing the Holy Roman Empire, while 'refugee' was usually associated with those fleeing France. The specific religious denomination of the displaced, whether Lutheran or Reformed, did not seem to play a significant role in the application of these terms.

To examine the emergence and evolution of the concept of 'refugee' during a period when this term was not part of a formal legal vocabulary, I distinguished between the development of the concept as a type of migrant and the terminology that was actually used. The concept was shaped by the distinction between 'desirable' and 'undesirable', and between those deemed 'deserving' and 'undeserving' of aid. The evolution of the 'deserving refugee' was driven by administrative needs, religious and geopolitical dynamics, economic interests of local elites, and the advocacy efforts of displaced communities. These factors collectively shaped the understanding of the 'refugee'.

Samenvatting

De evolutie van de ‘ware vluchteling’ in de Nederlandse Republiek (1570-1730s)

Het Nederlandse woord ‘vluchteling’ is volgens het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* relatief nieuw en vindt zijn oorsprong aan het begin van de zeventiende eeuw. Pas aan het einde van die eeuw werd het gangbaar in de algemene taal, specifiek als beschrijving voor protestanten die vanwege religieuze vervolgingen uit Frankrijk vluchtten. Deze taalkundige ontwikkeling moet echter worden gezien in het licht van een langdurige en bredere sociaal-culturele verandering van de houding ten opzichte van vreemdelingen. Hoe en waarom ontstond het concept ‘vluchteling’?

De Nederlandse Republiek was een belangrijke bestemming voor vervolgte gemeenschappen vanwege haar relatieve religieuze tolerantie en economische mogelijkheden. Dit maakt het een interessante regio voor onderzoek naar dit vraagstuk. Steden en provincies in de Nederlanden probeerden migranten aan te trekken in de hoop dat zij economische welvaart zouden brengen, terwijl ze ook controle uitoefenden over wie, en onder welke voorwaarden, zich mocht vestigen. Eind zestiende eeuw, tijdens de Tachtigjarige Oorlog, deden steden en provincies beide. De jaren 1570 waren onrustig in Holland. Nadat Den Briel in 1572 door de Watergeuzen was ingenomen, vielen steeds meer Hollandse steden in handen van de opstandelingen. Het militaire geweld dwong mensen hun woonplaatsen te ontvluchten. De katholieke geestelijkheid werd uit de protestantse steden verdreven, terwijl protestanten die eerder naar Engeland en het Heilige Roomse Rijk waren gevlucht, terugkeerden naar Holland. Onder andere als het gevolg van deze onrust gingen steden en provincies expliciet onderscheid maken tussen gewenste en ongewenste nieuwkomers door aanvullende en scherpere criteria in te voeren voor toegang tot de stad en armenzorg.

Deze criteria waren vooral gericht op de betrouwbaarheid en loyaliteit van nieuwkomers. Nieuwkomers moesten bijvoorbeeld een attestatie of certificaat overleggen, ondertekend door magistraten of predikanten van hun vorige woonplaats,

waarin hun goede gedrag en patriotisme werden bevestigd. Daarnaast werden ze geacht een eed van trouw af te leggen. De nadruk op deze criteria werd ingegeven door de onrustige situatie in Holland op dat moment. Soms werd ook financiële hulp geboden aan slachtoffers van het oorlogsgeweld, waarbij de nadruk vooral lag op het feit dat zij slachtoffers waren van Spaans geweld.

In de jaren 1570 voerden steden vaak een restrictief beleid ten opzichte van nieuwkomers, maar dit veranderde in de jaren 1580. Steden in Holland en Zeeland begonnen juist vluchtelingen aan te moedigen om zich daar te vestigen. Dit kwam deels doordat de oorlog zich grotendeels had verplaatst naar de zuidelijke provincies, waardoor er minder ontwrichting was in Holland en Zeeland. Veel vluchtelingen uit steden zoals Antwerpen en Gent waren kooplieden met goede connecties, geschoolde ambachtslieden en textielarbeiders. Steden hoopten en verwachtten dat zij de lokale economie zouden stimuleren. Deze verandering in houding ten opzichte van nieuwkomers beïnvloedde ook de perceptie van wie steun verdiende. In plaats van loyaliteit en patriotisme richtten de criteria zich nu vaak op gevluchte ambachtslieden. De gedeelde strijd tegen de gemeenschappelijke vijand bleef een belangrijk thema; liefdadigheid werd expliciet verleend aan slachtoffers van ‘Spaanse tirannie’.

Eind zestiende eeuw waren er in Holland weinig initiatieven vanuit vluchtelingengemeenschappen zoals we die in latere perioden zien. Historici hebben aangetoond dat gereformeerde vluchtelingen in de zestiende eeuw een transnationaal netwerk opbouwden dat de noodzakelijke infrastructuur bood voor zeventiende-eeuwse religieuze vluchtelingen om collectes te organiseren en hulp te vragen. Het initiatief van ballingen uit Deventer in 1587, op zoek naar financiële steun in hun precaire situatie, is een van de vroegste voorbeelden van vluchtelingen die dit netwerk van gereformeerde gemeenschappen gebruikten om te lobbyen. In hun brieven zijn verschillende retorische strategieën te ontdekken die inzicht geven in ideeën over wie hulp verdiende. Hierin is een duidelijke connectie te zien met liefdadigheidsdiscours, waarin onschuld, gelijke kwetsbaarheid en identificatie belangrijke kenmerken waren van ‘eerlijke’ armen. De ballingen vermengden hun situatie van ontheemding binnen dit bekende discours om te benadrukken dat zij ook hulp verdienden. Ze benadrukten

bijvoorbeeld hun onschuld – zij waren niet door eigen toedoen in deze situatie terechtgekomen, maar waren gedwongen te vluchten en hadden nu niets meer, waardoor zij om hulp moesten vragen. Ook gebruikten zij expliciete en impliciete referenties naar Bijbelse verhalen om hun hulpverzoeken kracht bij te zetten en hun onschuld en nood te benadrukken.

Kortom, de komst van een groot aantal mensen die religieuze onderdrukking, economische tegenspoed en geweld ontvluchtten aan het einde van de zestiende eeuw, riep vragen op over wie onderdak en liefdadigheid verdiende. Het onderscheid tussen verschillende categorieën nieuwkomers kwam ook tot uiting in de terminologie die werd gebruikt om ‘vluchtelingen’ te beschrijven, zoals ‘uitgeweken’, ‘verdreven’, en sporadisch het Latijnse woord *exsules* of het Franse woord *réfugiés*, in tegenstelling tot de terminologie die werd gebruikt voor andere (vaak hulpbehoevende) vreemdelingen, zoals ‘vagebonden’ en ‘landlopers’. Tegelijkertijd bestond er een grote verscheidenheid aan woorden om ‘vluchtelingen’ te beschrijven en was hier nog weinig uniformiteit in te ontdekken.

Begin zeventiende eeuw, tijdens de Dertigjarige Oorlog (1618-1648), werd de jonge Republiek geconfronteerd met een nieuwe groep vluchtelingen. Een van de protestantse staten van het Heilige Roomse Rijk, de Palts, werd tijdens die oorlog ingenomen door katholieke keizerlijke troepen en de gereformeerde geestelijkheid werd verbannen. Zij verzamelden zich in overgebleven protestantse toevluchtsoorden, vanwaar zij hulpverzoeken stuurden aan de gereformeerde gemeentes in de Nederlandse Republiek. Vergeleken met het aantal ontheemden dat eind zestiende eeuw toevlucht zocht in de Republiek, was het aantal vluchtelingen uit de Palts dat naar de Republiek kwam niet groot. Provinciale Staten en stedelijke magistraten delegeerden de verantwoordelijkheid voor het bieden van hulp aan de gereformeerde kerken en waren geënt op ‘opvang in de regio’ in plaats van in de Republiek, beïnvloed door de politieke en economische belangen van de Republiek op dat moment.

De vluchtelingen uit de Palts bouwden voort op zowel de infrastructuur als de retoriek van de zestiende eeuw. In hun verzoeken benadrukten zij opnieuw hun onschuld en lijden aan de hand van Bijbelse referenties, waarmee zij een duidelijk

referentiekader schetsten om de ernst van hun situatie herkenbaar te maken voor hun lezers. De ballingen uit de Palts breidden hun retoriek verder uit door de nadruk te leggen op hun trouw aan de Gereformeerde Kerk. Ze schreven dat ze, ondanks de vervolgingen, grote honger en het hevige geweld, toch trouw waren gebleven aan de gereformeerde religie. Ook het thema gelijke kwetsbaarheid, een bekend topos uit het liefdadigheidsdiscours, werd door de ballingen benadrukt: wat er op dat moment in de Palts gebeurde, zou net zo goed in de Republiek kunnen gebeuren. De ballingen speelden dus in op bestaande thema's binnen het liefdadigheidsdiscours en ideeën over wie hulp en ondersteuning verdiende. Door dit soort retoriek te gebruiken, categoriseerden de ballingen zichzelf als 'eerlijke' armen die hulp verdienden.

In hun zoektocht naar solidariteit en ondersteuning vonden de ballingen ook een nieuwe manier om te betogen dat zij ondersteuning verdienden: hun ballingschap. Door hun vervolging en ballingschap te benadrukken, positioneerden zij zich binnen het bredere narratief van het gereformeerde vluchtelingenverleden. Zij verwezen bijvoorbeeld naar het verleden van vervolging en ballingschap van de gereformeerde gemeenschap in de Nederlandse Republiek. Daarbij haalden ze de stroom vluchtelingen uit de zuidelijke Nederlanden aan, die eind zestiende eeuw hun weg hadden gevonden naar de Palts, evenals de gedeelde ervaring met Spaanse onderdrukking.

De predikanten uit de Palts identificeerden zichzelf ook bewust als ballingen en sloten daarmee aan bij opkomende ideeën over religieuze vluchtelingen als een aparte categorie migrant. In de Republiek lijkt de gebruikte terminologie echter vooral gekoppeld te zijn geweest aan de geografische herkomst van de vluchtelingengemeenschap: de ontheemde protestanten uit Bohemen werden 'ballingen' genoemd, terwijl de ontheemde protestanten uit de Palts 'verdrevenen' werden genoemd. De gereformeerde gemeenten in de Republiek stelden ook verschillende criteria aan de hulp die zij organiseerden, waarbij confessionele identiteit een belangrijke rol speelde. De collectes waren niet alleen bedoeld voor de gereformeerde geestelijkheid, maar ook expliciet voor leken uit de gereformeerde gemeenschap. Daarnaast moesten de ontvangers voldoen aan andere criteria: de hulp

was alleen bestemd voor diegenen die gevlucht of verbannen waren, afkomstig waren uit de Palts, en een attestatie van goed gedrag konden tonen.

Waar de ballingen uit de Palts werden ontmoedigd om naar de Republiek te komen vanwege (geo)politieke en economische belangen, konden de protestanten die eind zeventiende eeuw uit Frankrijk vluchtten rekenen op een totaal andere behandeling. In de jaren 1680 werden zij met open armen ontvangen. Steden en provincies beloofden allerlei privileges, zoals belastingvoordelen, accommodatie en financiële steun. De hugenoten waren de eerste vluchtelingengroep in de Nederlandse Republiek die op zo'n schaal zulke substantiële privileges ontving. Deze toekenning werd ingegeven door herinneringen aan eerdere ervaringen met vluchtelingen – zo memoreerde het Amsterdamse stadsbestuur bijvoorbeeld de welvaart die vluchtelingen uit de zuidelijke Nederlanden honderd jaar eerder aan Haarlem en Delft hadden gebracht – maar ook door (geo)politieke en economische belangen en een gevoel van gedeelde religieuze identiteit. De hugenoten speelden hierop in door te benadrukken welke welvaart en voordelen zij de steden konden brengen waar zij hun petitie aan stuurden. Ook speelden zij in op het zelfbeeld van de Republiek als beschermer van het protestantse geloof en veilige haven voor vervolgte vluchtelingen.

Door te bepalen wie aanspraak kon maken op deze privileges, werd de 'echte' vluchteling gedefinieerd. Deze categorisering was voornamelijk gebaseerd op drie kenmerken: een ware vluchteling was gereformeerd, ontheemd en vervolgd door de Franse monarchie. Hoewel het gebruik van het woord vluchteling in het algemene taalgebruik en het onderscheid tussen 'ware' en 'valse' vluchtelingen nieuw was, was deze categorisering gebaseerd op al bestaande noties van wie hulp verdiende – zoals een gedeeld protestants geloof, onschuld aan hun lot en het lijden onder religieuze vervolging die in de eeuw daarvoor vorm hadden gekregen.

De vlucht van de hugenoten uit Frankrijk wordt in de historiografie vaak gezien als een keerpunt in de opkomst van 'de vluchteling' in Europa, zowel in de retoriek als in de hulp die aan vluchtelingen werd gegeven. Maar in hoeverre beïnvloedden de opvattingen over de hugenoten de opvang van latere religieuze vluchtelingen? En hoe bouwden latere vervolgte gemeenschappen voort op het discours dat in de zeventiende

eeuw was ontstaan? Het laatste hoofdstuk gaat in op deze vragen door de komst van de vervolgte protestanten uit Salzburg in de jaren 1730 naar de Republiek te onderzoeken. In 1732 werden protestanten uit het aartsbisdom Salzburg verdreven. De meeste van hen trokken naar Pruisen, maar een groep van ongeveer 800 mensen kwam naar de Republiek. Zij kwamen op uitnodiging van het Vrije van Sluis in de provincie Zeeland, die kampte met economische tegenslagen en een dalende populatie en hoopte dat de ontheemde protestanten uit Salzburg nieuwe bedrijvigheid zouden brengen.

Via Marinus Gallieris, vertegenwoordiger van de Staten Generaal in Regensburg, werd het nieuws verspreid dat de ontheemde protestanten uit Salzburg welkom waren in de Republiek. Deze uitnodiging bereikte uiteindelijk de protestanten in het zoutmijndorpje Dürrenberg. Hoewel de Lutheranen elders in Salzburg actief werden verdreven, probeerden de autoriteiten van Salzburg dit in Dürrenberg te voorkomen omdat het werk van de zoutmijnbouwers moeilijk te vervangen was. Desondanks voelden de protestanten in Dürrenberg zich geroepen om te vertrekken uit het aartsbisdom en gingen in op de uitnodiging van het Vrije van Sluis. De Staten Generaal en Gallieris hadden verschillende voorwaarden opgesteld: de Dürrenberg-emigranten zouden bij aankomst onderdak krijgen en kleding, huisraad en voedsel zouden worden verzorgd totdat zij in hun eigen onderhoud konden voorzien. Er werd echter niet gespecificeerd of het Vrije van Sluis of de Staten Generaal voor deze kosten zou opdraaien, en de magistraten van het Vrije van Sluis kwamen pas na aankomst van de emigranten op de hoogte van deze afspraken.

Hoewel de motieven voor het uitnodigen van deze protestanten duidelijk economisch waren, werd in de uitnodiging en bij aankomst vooral de nadruk gelegd op het feit dat het onderdrukte protestanten waren die de hulp van de Republiek verdienden. In deze vroege fase van de vestiging van de Salzburgse protestanten richtte het discours zich voornamelijk op het leed dat zij hadden doorstaan als gevolg van vervolgingen en hun vlucht. Hun situatie werd geplaatst binnen het bredere kader van protestantse en Bijbelse vervolgingen. De Salzburgse protestanten benadrukten dit door zichzelf als ballingen te presenteren.

Economische en confessionele redenen om religieuze vluchtelingen op te vangen en aan te trekken bestonden naast elkaar. De bescherming van vervolgte geloofsgenoten werd gezien als een nobele zaak, die aansloot bij het beeld van de Nederlandse Republiek als belangrijke veilige haven en beschermer van vervolgte geloofsgenoten. Tegelijkertijd waren deze confessionele motivaties nauw verbonden met het economische nut van de vluchtelingen voor hun gastheren. Zodra de Salzburgse emigranten niet voldeden aan deze verwachtingen, veranderde de retoriek dan ook. Naarmate de tijd verstreek en er meer problemen ontstonden rondom hun vestiging, werden zij steeds vaker afgeschilderd als lui en opportunistisch. Deze ontwikkeling toont hoe opvattingen over wie hulp verdiende werden beïnvloed door veranderende maatschappelijke omstandigheden en opvattingen. Het benadrukt dat het beeld van een specifieke groep sterk afhankelijk was van de veranderende dynamiek binnen de gastsamenleving, meer dan van de specifieke kenmerken of karakteristieken van de migranten zelf. Hoewel de primaire motivatie voor het aantrekken van de Salzburgse emigranten economisch was, richtte het discours in de Nederlandse Republiek zich aanvankelijk op hun slachtofferschap en de rol van de Republiek als beschermer van vervolgte protestanten. Later werden de emigranten echter bestempeld als economische gelukszoekers, ook al was het juist hun economisch potentieel waardoor Zeeland geïnteresseerd was in het aantrekken van de Salzburgse protestanten.

De verdreven protestanten uit Salzburg werden over het algemeen aangeduid als emigranten, een woord dat voor die tijd nauwelijks werd gebruikt. Meestal wordt het gebruik van deze terminologie verklaard door de reden voor hun vlucht: de Dürnbergers waren niet echt vervolgd en vertrokken uit eigen vrije wil. Echter, niet alleen de Dürnbergers werden emigranten genoemd, maar alle verdreven protestanten uit Salzburg kregen deze benaming. Deze groep wordt over het algemeen door zowel contemporaine auteurs als hedendaagse historici gekarakteriseerd als een vervolgte religieuze minderheid die gedwongen werd Salzburg te verlaten. In plaats van dat de gebruikte terminologie direct terug te leiden is op de reden van vertrek, betoogt dit hoofdstuk dat het eerder te koppelen is aan de herkomst van de mensen waarnaar wordt verwezen. In de Nederlandse Republiek werd 'emigrant' voornamelijk gebruikt om

individuen te beschrijven die het Heilige Roomse Rijk ontvluchtten, terwijl ‘vluchteling’ meestal werd gekoppeld aan degenen die Frankrijk ontvluchtten. De specifieke religieuze denominatie van de ontheemden, luthers of gereformeerd, lijkt geen belangrijke rol te hebben gespeeld bij de toepassing van deze termen.

Om het ontstaan en de evolutie van het concept ‘vluchteling’ te onderzoeken in een periode waarin deze term geen deel uitmaakte van het formele juridisch vocabulaire, heb ik een onderscheid gemaakt tussen de ontwikkeling van het concept als een type migrant en de terminologie die daadwerkelijk werd gebruikt. Het concept werd gevormd door het onderscheid tussen ‘gewenst’ en ‘ongewenst’, en tussen degenen die werden beschouwd als hulp verdienend en diegenen die dat niet verdienden. De evolutie van het concept van een ‘eerlijke’ vluchteling werd gedreven door administratieve behoeften, religieuze en geopolitieke dynamieken, economische belangen van lokale elites en de belangenbehartiging van de ontheemde gemeenschappen zelf. Deze factoren vormden gezamenlijk het ontstaan van ‘de vluchteling’.